

УДК 37(092)Номис: 821.161.2

Шумейко З. Є.*

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ МАТВІЯ СИМОНОВА (НОМИСА)

У статті робиться спроба проаналізувати провідні ідеї української національної системи виховання в педагогічній спадщині Матвія Номиса, досліджується розвиток ідеї народності в літературних творах педагога.

Ключові слова: педагогічні ідеї, повітове училище, методи виховання, педагогічна спадщина.

Аналіз вітчизняного історико-педагогічного досвіду, визначення напрямів і можливостей використання спадщини педагогів минулого в освітньо-виховній сфері обумовлюється сучасними процесами реформування освіти. Дослідники зосереджені на пошуку таких систем освіти, які б забезпечили культурне й духовне відродження українського народу, підвищення рівня нашої освіти до світових стандартів. Тому особливого значення набуває переосмислення історії української освіти і педагогіки, узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду, творчої спадщини діячів, які сприяли національно-культурному становленню українського суспільства.

У цьому контексті набуває особливого значення дослідження громадсько-педагогічної діяльності і виховних ідей Матвія Номиса (1823–1901), українського фольклориста-пареміографа, етнографа, педагога, письменника, громадського діяча, краєзнавця, мовознавця.

Аналіз історичних і сучасних педагогічних джерел засвідчив, що теоретичні педагогічні ідеї і просвітницька діяльність Матвія Номиса до сьогодні не були предметом спеціального наукового дослідження. Дослідники к. XIX – поч. XX ст. (Михайло Возняк, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Володимир Науменко, Іван Франко) зосереджували свою увагу на фольклорній і літературній спадщині митця. У II пол. XX ст. окремі аспекти етнографічної, мовознавчої, педагогічної діяльності Матвія Номиса аналізували Петро Одарченко, Михайло Пазяк, Борис Струмінський, Юрій Шевельов. Отже, на сьогодні актуальним є вивчення педагогічних ідей, аналіз різних аспектів просвітницької діяльності митця. Метою цієї статті є дослідження педагогічного потенціалу літературних творів Матвія Номиса, аналіз поглядів письменника на проблеми національного виховання.

Перші твори Матвія Симонова з'явилися в кінці 1858 року, коли він змушений був тимчасово залишити державну службу в Петербурзі (з 30 жовтня 1858 року по 31 січня 1859 року) у зв'язку з хворобою очей: «Читати і писати неможна, нудно, згадуєш Малоросію, давні роки, розповіді різні... Лежиш, як пеньок, якісь кола скачуть перед очима – туга! Я і надумав олівцем записувати потроху різне, що згадувалось... На Паску, перед поїздкою в Малоросію, дещо переклав на російську мову (писав Матвій Номис українською мовою – З. Ш.) і надіслав у Руську Бесіду» [3, с. 5]. У цей час з'явилися такі твори митця, як «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», кілька етнографічних розвідок. Свої твори він підписував псевдонімом – Номис (Симон навпаки), що вказував на українське походження автора, якому не подобалось його зросійщене прізвище.

Характерною ознакою художніх творів Матвія Номиса є виразний етнографізм, який пояснювався не примхою чи даниною моді, а насамперед внутрішньою потребою автора таким чином продемонструвати свою приналежність до українського народу. Матвій Номис був серед когорти письменників, які прагнули зобразити простий український народ повноправним

* © Шумейко З. Є., 2012

учасником суспільного розвитку на засадах народної педагогіки, що здатні сформувати високоморальну особистість незалежно від офіційної шкільної схоластичної науки.

Ідею народності у вихованні письменник розглядав як міцний фундамент для формування всебічно розвиненої особистості, яка поважає своїх батьків, національні звичаї і традиції. Лише така людина здатна до національного самоусвідомлення, до збереження культурної спадщини свого народу, його історичного минулого.

Цінність творів митця перш за все полягає у тому, що вони мають автобіографічну основу й дають уявлення про формування світогляду митця, його педагогічних поглядів і громадянської позиції. Оповідання Матвія Номиса друкувалися на сторінках періодичних видань, а 1900 року вийшло друком окреме видання творів, яке починалося заміткою «З дитячих і юнацьких спогадів автора». Цей твір подає відомості про особливості родинного виховання в тогочасних українських сім'ях, специфіку вітчизняної системи освіти, зміст і методи навчання.

Сімейні традиції, спосіб життя, характер спілкування стали духовними чинниками, які вплинули на формування світогляду, переконань і життєвих принципів Матвія Номиса. Загальновідомо, що традиції виховання у кожній окремій родині є частковим проявом загального, національного виховання; вони передаються із покоління в покоління шляхом повторення, поступово вони міцніють і здійснюються майже механічно. Матвій Номис на прикладі власної родини демонструє роль сімейного виховання у становленні особистості, адже саме в дитячі роки формуються світогляд, переконання, життєві орієнтири, якими людина керуватиметься в дорослому житті.

Початкову освіту письменник отримав удома: домашнє навчання розпочалось у ранньому віці: уже в вересні 1826 року (народився Матвій Номис 17 листопада 1823 року, тобто на той час мав неповних три роки – 3. Ш.) батько «оголосив мені, що сьогодні візьмемось за граматику» [3, с. V]. Ця звістка викликала велику радість у хлопця: «Щасливий, я кинувся в спальню одягти новенькі чобітки замість старих, сподіваючись, що мене повезуть вчити граматику в школу, але сестри мене переконали, що ... вчиться будемо вдома: один зі старших братів, Федір, буде навчати» [3, с. VI]. Митець зазначає, що ця ситуація була типовою для того часу: «... дрібне українське дворянство, купці і заможні люди з інших верств, які прагнули вивести своїх дітей в люди, звертались в ті часи до нескладних засобів: навчали їх грамоті у себе вдома або в місцевих школах, залежно від достатку» [3, с. 33]. Батько, хоча сам і був неграмотним, заклав у сина прагнення до навчання. Він намагався дати освіту всім дітям, «вирішивши навчити грамоти й дочок», але вищу освіту отримав лише Матвій.

Своє прагнення до навчання Матвій Номис пояснює тим задоволенням, яке приносило йому читання книжок: «У нас удома був звичай у святкові непогожі дні збиратися всім разом у просторій пекарні довкола великого столу і там розглядати всілякі кунштики в граматці, часословці, псалтирі... Зазвичай все починалось з розгляду заставних літер у псалтирі» [3, с. VI]. Після чого відбувалось обговорення, інколи виникала справжня дискусія з приводу тієї чи іншої літери. Ці домашні заняття призвели до того, що ще «до початку навчання я був знайомий із формою деяких літер...» [3, с. VI].

Досліджуючи стан освіченості населення, письменник стверджував, що на той час навчалось грамоті багато людей, але з часом більшість із них її забували, бо не доводилось користуватись своїми знаннями в повсякденному житті.

У сім'ї Симонових любили читати, хоча книг у домашній бібліотеці було мало, та й то, в основному, релігійного змісту. Справжньою подією вважав письменник появу першої світської книги російською мовою – перекладного західноєвропейського лицарського роману про пригоди лицаря Бово Д'Антоня «Бова-Королевич». «У вільний час на світлих святах котрась із сестер сідає в пекарні за столом читати Бову, а ми, усією хмарою, навалюємося на стіл, один одному на спину лізе, щоб чути... Бова взяв гору над усіма героями наших казок, і тим більше, що те, про що в наших казках розповідається, може бути й брехнею, а це ж із друкованої

книжки читається» [3, с. IX]. Із цього уривку можна зробити висновок про безмежну довіру й повагу українського народу до друкованого слова.

Батько постійно поповнював домашню бібліотеку, жодного разу він не повертався з ярмарку без різних книжок з малюнками, які діти з жадібністю читали, інколи навіть завчали напам'ять і перед гостями розповідали їх «для великої батьківської втіхи і до великої злості деяких «калістраторів» (перекручена назва колезьких регістраторів – З. Ш.), які не могли пробачити батьку, що він навчав своїх дітей» [3, с. 28].

Паралельно з цим Матвій Номис подає історичну інформацію про стан освіти в краї: він зазначає, що в 1820-х роках у Зарозі (рідне село письменника – З. Ш.) було п'ять шкіл, з кількістю учнів від 40 до 50 [3, с. VII]. Незважаючи на те, що школа користувалась у батька авторитетом, він чомусь залишив сина на навчання вдома. Отже, початкову освіту Матвій Номис отримав під керівництвом старшого брата Федора. Письменник згадує, що таке навчання вимагало затрати великої кількості часу й сил, але не здавалось йому нудним: «аз, буки, веди, глагол, добро .... Скільки на це витрачено часу, сили! Але якщо сказати по правді, то все це не настільки набридло і не так було безмірно нудним, як ті правила для учнів, які примушували нас вчити напам'ять в приходському училищі» [3, с. VII].

Справжня освіта, на думку письменника, почалася з січня 1829 року і була пов'язана з діяльністю домашнього вчителя Волошина, який почав із повторення пройденого матеріалу. Водночас збільшилась і кількість предметів: спочатку «полуставець» («що ми там вивчали – не пам'ятаю»); потім «товстий лаврський молитвослов», у цьому курсі вивчали обряди різних церковних богослужінь; спів (з голосу, без нот), співали народні пісні, церковні, а потім і такі, як «Ой ти пташко-жовтобоко, не клади гнізда високо» (автор Григорій Сковорода – З.Ш.); «цифру зчислення» не вчили і жодних арифметичних дій також, але мабуть на цьому не розумівся і сам учитель. У результаті такого навчання учні лише навчилися письму і читанню рядів чисел з сотнями тисяч правильно. «А за сотнями тисяч для нас був уже кінець світу, з дощаним небом, за яким жінки праники ховали як сорочки прали» [3, с. XII]. Вивчили також і «громадянську грамотність»: «Тут Волошин ... добре навчив нас по-світськи читати й писати, досить правильно писати під диктовку, а сестру Маню складати невеликі листи» [3, с. XII]. Процес навчання читанню фактично полягав у промовлянні вивченого напам'ять: «я читаю, радіючи, що так голосно й добре читаю (тобто промовляю, читаю вивчене)» [3, с. IX].

З січня 1832 року до канікул 1835 року Матвій Номис навчався в Лубенському повітовому училищі. «Навчався я в Лубнах не блискуче, але переводили мене з класу в клас з охотою, а під час переводу в третій клас назначили відповідати з географії на публічному екзамені» [3, с. XIII]. Окремі розділи «Уривків з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка» присвячені вступу до училища і першому періоду навчання («Вступ Василя Петровича в міське училище», «Перші дні в школі і перша поїздка додому»).

Матвій Номис зазначав, що його батько подбав про влаштування всіх дітей, адже, як людина розумна, не міг не помітити, що в суспільстві все більше відчувається потреба в освічених людях, і вирішив, що найкращий спосіб забезпечити майбутнє своїм дітям – надати їм освіту.

Письменник аналізував загальні суспільні тенденції: представники простих, старосвітських родин, світогляд яких сформувався на засадах народної педагогіки, намагалися виховати своїх дітей майбутніми службовцями. Тим самим втрачався зв'язок із багатовіковою національною виховною традицією, відбувалося переродження світоглядних переконань, моральних принципів, штучно змінювався духовний «грунт виховання». Матвій Номис розповідав, що у XIX столітті перед родиною, яка хотіла забезпечити майбутнє власним дітям, відкривалось кілька шляхів: деякі збирали певну суму карбованців і влаштовували дітей в якомусь повітовому чи земському суді на державну службу, «на радість собі і на заздрість сусідам», інші обирали розташовані в найближчій місцевості полки. Інколи для служби обирали й віддалене місто, наприклад, Санкт-Петербург чи Київ.

Наголошуючи на нерозривній єдності сім'ї і школи у вихованні дітей, письменник вказує на негативний момент, а саме – навчання хлопця в чужому місті, адже при цьому він був абсолютно відірваний від родини, позбавлений сімейного впливу. Матвій Номис тяжко переживав розлуку із домівкою і рідними людьми, навіть на початку навчання кілька разів збирався втекти зі школи. Нове місто, побут, відмінний від сільського, учнівський колектив, страшна боязнь учителя – усе вплинуло на психічний стан дитини і створило перешкоди для адаптації у навчально-виховному середовищі: «Так, важко вступати до храму науки тими дверима, якими вступив я і якими тисячі подібних до мене вступали!... Важко мені про це згадувати!... Рана, яка була нанесена серцю в дитинстві, ще не встигла зовсім загоїтися...» [3, с. 27].

Ось як він описував перші враження від знайомства зі школою й однокласниками: «Голови і голови рядами... усі дивляться, посміхаються, з насмішкою перешіптуються... «Село, село!» Я розгубився, і сам не знаючи, що роблю, і до задніх лавок, щоб не відчувати непривітних поглядів... – Куди, село!! Хтось із середини... Як заець, що налетів на постріл, я зупинився, а весь клас: ха, ха, ха! У голові шумить, лінії поглядів і ротів, що регочуть, змішались, переплутались, йдуть в глибину, нічого не бачу... тільки сміх та тяжкий морок ... туга в душі безмежна!...» [3, с. 70].

У такій атмосфері пройшли перші два тижні, про які письменник згодом фактично нічого не міг пригадати: «Скільки я не намагався згадати, що відбувалось в класі після описаної мною сцени, тобто, як зайшов вчитель в клас, що я там робив, чи що зі мною робилось, – нічого не пам'ятаю: морок, морок, морок!» [3, с. 71]. Подібне переживали й інші учні: митець розповідає про свого однокласника Нетямушого: «... він влетів у перший раз в клас – до одного, до іншого, заливається, балакає, щебече! Але там його штовхнули, там зареготали, там відвернулись – сконфузився, бідненький, ще більше зжався, притаївся в кутку!... А урок закінчився, – з класу, і, він, як я в колишні часи, летів додому!... сьогодні так, завтра, післязавтра...» [3, с. 79].

Матвій Номис прагнув знайти вихід з цієї ситуації, він стверджував, що керівництво навчальних закладів не звертало уваги на цю проблему, а вчителі не мали для цього часу. Письменник висловлював думку, що про це повинні дбати батьки заздалегідь: «Навчайте дітей своїх ласкаво й привітно зустрічати щойно прибулих товаришів!... хай свій гострий розум над ними вони тренують опісля, коли новоприбулі обітруться вже, стануть в школі, як у себе вдома, матимуть своїх прибічників і, відповідно, можуть боротись однаковою зброєю!» [3, с. 75].

Особливе місце у художній творчості Матвія Номиса посідає критика тогочасної шкільної науки, догматичної, сповненої схоластики, яка не брала до уваги мову, історію, традиції українського народу, що негативно позначалося на моральному стані вихованця, не сприяло повноцінному розвитку його здібностей. Він доходить висновку, що тогочасна система освіти потребувала негайного реформування, оскільки не відповідала запитам суспільства: «...Фути, Боже мій! І все це відбувалось не якихось 7000 років назад, а лише з чимось 70!» [3, с. VII].

Матвій Номис розповідає про практику покарання різками, яка тоді була невід'ємною складовою навчального процесу, і про те, як «без обіду часто залишався в повітовому училищі, а вже як били по долоням лінійками за моє чистописання – то й перерахувати неможливо!» [3, с. X].

У творах зустрічаємо відомості і про інститут патронатства: з одного боку це було своєрідне покровительство, а з іншого – клієнство, яке тоді існувало в школах. Кожному сильному школяреві потрібна була своя «партія», яку б він міг захищати від інших сильних, покровительствувати їй, а як винагороду вважались нею й іншими її лідером, і таким чином задовольняти своє честолюбство і самолюбство, а в деяких випадках ще й отримувати від клієнтів різні подарунки і користуватися їхніми послугами, наприклад, коли потрібно збігати на базар купити бубликів, або ж на квартиру за забутою книгою, чи подати води [3, с. 82]. Користувався таким заступництвом і Матвій, бо був від природи худорлявим і недостатньо фізично витривалим.

Письменник усвідомлював потужний національний потенціал рідного народу, а тому з боєм сприймав тогочасне становище культури, науки й освіти, коли нехтувалося історичне минуле, мова, зневажалися звичаї і традиції українців. Палкий патріот, провідник національної ідеї, він вказував у своїх художніх творах на русифікаторський характер урядової політики, стану ієрархії суспільства.

У своїх художніх творах Матвій Номис звертав увагу на необхідність збереження духовної єдності і національних особливостей українського народу. Він був переконаний, що засобами народної педагогіки можна сформуванати у молодого покоління працелюбність, повагу до національних звичаїв і традицій, фольклорної спадщини, природну витривалість, високі моральні принципи, повагу до батьків і патріотизм.

Список використаних джерел

1. Ванцак Б.С. М.Т. Симонов – учень, педагог, директор / Б.С. Ванцак // Симонов М.Т. Матеріали наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня його народження. – Лубни, 1993. – С. 12-16.
2. Лимар А.О. Матвій Терентійович Симонов (Номис): життя, культурно-наукова, громадська та педагогічна діяльність. Автореферат дисертації ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 20с.
3. Номис М. Отривки из автобиографии Василия Петровича Белокопытенка / М.Номис. – М., 1858.

The author of this article tries to analyze the main ideas of the Ukrainian national system of education in the pedagogical heritage of Matviy Nomys, explores the development of the idea of nationality in his works.

Key words: teaching ideas, district school, methods of education, pedagogical heritage.

УДК 372.832 “71”: 373.5 (477)

Ярош Н. В.*

СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано процес становлення суспільствознавчої освіти в школах України. Розглянуто педагогічні та суспільно-політичні чинники, що обумовили її запровадження, з'ясовано зміст та організацію суспільствознавчої освіти у перші десятиліття ХХ ст.

Ключові слова: суспільствознавча освіта, загальноосвітня школа, шкільний предмет, навчальна програма.

Суспільствознавство є однією із невід'ємних галузей сучасної системи загальної освіти. Її розгортання пов'язане із проблемами оновлення змісту та удосконалення організації навчально-виховної роботи школи. Тому дослідження попереднього досвіду суспільствознавчої освіти у школах України є досить актуальним як із позицій теоретичних узагальнень, так і освітньої практики.

Проблеми суспільствознавчої освіти були предметом дослідження багатьох науковців і методистів: А. Булди, Л. Бахмутової, Л. Боголюбова, Л. Бущика, Р. Вендровської, К. Джеджули, В. Загвязинського, Д. Карєва, М. Лисенка, В. Мазуренко. Ю. Степаненка та ін.

Серед сучасних дослідників суспільствознавчої освіти в Україні слід відзначити праці К. Баханова, І. Смагіна, О. Пометун, О. Удада, Г. Фреймана та ін.

Однак аналіз педагогічної та методичної літератури свідчить, що питання становлення суспільствознавчої освіти у загальноосвітніх школах України ще не були предметом окремого

* © Ярош Н. В., 2012